

Kraków 28.08.2015

Dr hab. Mirosław Klusek
Instytut Ekonomiczno – Społeczny
Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie
im. Hugona Kollątaja

Recenzja pracy doktorskiej mgr Magdaleny Węgrzyn, Klęski elementarne a działalność spółdzielczych instytucji finansowych F. W. Raiffeisena i H. Schulzego na ziemi brzeskiej w latach 1874 – 1918, Rzeszów 2015, ss. 270, napisanej pod kierunkiem dra hab. Andrzeja Bonusiaka prof. UR

Autorka za główny cel rozprawy postawiła udowodnienie przyjętej na wstępie hipotezy o bezpośrednim wpływie klęsk elementarnych: pożary, powódzie, epidemie, itp. na funkcjonowanie spółdzielczych instytucji finansowych typu Raiffeisena i Schulzego na obszarze ziemi brzeskiej w latach 1874 – 1918. W tym celu zostały postawione następujące hipotezy cząstkowe: w okresach występowania klęsk elementarnych widoczne są zmiany w liczbie członków i ich wkładów zdeponowanych w spółdzielniach oszczędnościowo – pożyczkowych; klęski elementarne mają wpływ na wysokość i liczbę udzielanych kredytów; w badanym okresie występuje znaczna różnica pomiędzy charakterem działalności Towarzystwa Zaliczkowego w Brzesku, przeznaczonego dla zamożniejszych osób a Kasami Oszczędnościowo – Pożyczkowymi w Jasieniu, Szczepanowie i Okocimiu.

Podjęcie się tego tematu jest, jak najbardziej właściwe. Wprawdzie liczba publikacji dotyczących klęsk elementarnych na ziemiach polskich jest obfita, jednak, brakuje opracowań odnoszących się do ich wpływu na działalność instytucji kredytowych na szczeblu lokalnym.

Podobnie jak sprecyzowanie tematu rozprawy, zastrzeżeń nie budzą ramy chronologiczne dysertacji. Data początkowa to rozpoczęcie działalności przez pierwszą instytucję finansową o charakterze oszczędnościowo – pożyczkowym na ziemi brzeskiej,

Towarzystwo Zaliczkowe w Brzesku. Rok 1918, odzyskanie przez Polskę niepodległości często w takich opracowaniach jest przyjmowany, jako końcowy. W tym czasie nastąpiła istotna zmiana w funkcjonowaniu spółdzielczości kredytowej, nie tylko na analizowanym terenie, ale również na obszarze całej Polski. Natomiast we wstępie brakuje dokładnego określenia zakresu geograficznego pracy, co powoduje, iż w trakcie jej czytania trudno się często zorientować, czy chodzi o Brzesko, powiat brzeski, czy też o ziemię brzeską.

Ważną zaletą dysertacji jest szerokie wykorzystanie materiałów archiwalnych. Kwerenda została przeprowadzona w zespołach archiwalnych zlokalizowanych w następujących archiwach: Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie; Archiwum Akt Nowych w Warszawie; Archiwum Państwowym w Krakowie (obecnie Archiwum Narodowe w Krakowie); Archiwum Państwowym w Krakowie Oddział w Bochni; Archiwum Parafii św. Jakuba w Brzesku; Archiwum Banku Spółdzielczego w Brzesku; Archiwum Urzędu Stanu Cywilnego w Brzesku. Bardzo cenne jest sięgnięcie do archiwów prywatnych: Mariana Sukiennika i Antoniego Górskiego oraz Archiwum Liceum Ogólnokształcącego w Brzesku im. Mikołaja Kopernika.

Podobnie w sposób właściwy została wykorzystana literatura przedmiotu, prawie 200 pozycji. Pewien niedosyt budzi nie uwzględnienie, istotnej dla funkcjonowania instytucji kredytowych w Galicji, publikacji Grzegorza Zamojskiego „Pracuj i oszczędzaj”: kasy oszczędności w Galicji w latach 1844 – 1914”. Ponadto są uwagi do podziału bibliografii: publikacje wydane przed I wojną światową nie mogą być przyporządkowane do źródeł drukowanych: wśród źródeł powinny się znaleźć tytuły prasowe oraz wydawnictwa źródłowe.

Przedstawiona do oceny dysertacja składa się z wstępu, czterech rozdziałów, zakończenia, wykazów rysunków, tabel i wykresów, bibliografii oraz aneksu.

Zastrzeżenia budzi koncepcja podziału pracy na poszczególne rozdziały. Nie widzę potrzeby wyodrębniania rozdziału poświęconego wpływowi ludności żydowskiej Brzeska na jego wizerunek oraz rozwój ekonomiczny. Nie odnosi się on do tematyki dotyczącej klęsk elementarnych lub spółdzielczości oszczędnościowo – pożyczkowej. Wiadomości dotyczące ludności żydowskiej z powodzeniem mogły zostać ujęte w formie podrozdziału w części poświęconej charakterystyce ziemi brzeskiej w latach zaborów. Krytyczne uwagi dotyczą również rozdziału czwarte zatytułowanego: klęski elementarne na ziemi brzeskiej w XIX i na początku XX wieku oraz ich wpływ na działalność spółdzielczych instytucji kredytowych Raiffeisena i Schulze w latach 1874 - 1918. Po pierwsze należało go podzielić na co najmniej

dwa rozdziały, oddzielnie poświęcone tematyce klęsk elementarnych i ich wpływowi na funkcjonowanie instytucji oszczędnościowo – pożyczkowych na ziemi brzeskiej. Po drugie zagadnienia poruszane w tym rozdziale powinny zostać pełniej przedstawione w pracy, kosztem skrócenia rozdziału pierwszego, poświęconego tradycji spółdzielczości w Niemczech i Galicji w XIX wieku.

Rozdział pierwszy, mający charakter wprowadzający, zawiera charakterystykę społeczno – gospodarczą Niemiec, Rosji i Galicji oraz jej wpływy na rozwój ruchu spółdzielczego. Wyczerpująco zostały przedstawione przyczyny powstania, struktura organizacyjna, zakres działania spółek oszczędnościowo – pożyczkowych założonych przez Wilhelma Raiffeisena i Hermana Schulzego. Uzupełnienie rozdziału pierwszego stanowi przedstawienie stosunków kredytowych panujących na ziemiach polskich w II połowie XIX wieku.

W rozdziale tym, jak i w następnych partiach pracy, Autorka ma problemy z właściwym stosowaniem terminologii dotyczącej bankowości. Dla przykładu na s. 70, w tytule tab. nr 22 jest: *stan wkładek w związkowych kasach oszczędności ...* a powinno być stan wkładów w związkowych kasach oszczędności. W Galicji nie było kas pożyczkowych Raiffeisena lub Schulzego, tylko kasy pożyczkowe typu lub systemu Raiffeisena albo Schulzego. W mniejszym stopniu, ale również są uwagi do określeń z branży rolniczej i przemysłu spożywczego. Na s. 29 Autorka wymienia nie istniejący rodzaj rośliny przemysłowej – *ziemniaki cukrowe*; następnie błędnie utożsamia cukiernictwo z cukrowniami. Tytuł podrozdziału 1.2. *Początki ruchu spółdzielczego na ziemiach polskich w XIX wieku* jest niewłaściwy, gdyż zawartość tego podrozdziału dotyczy głównie sytuacji gospodarczej Galicji. W rozdziale tym w chaotyczny sposób zostały przedstawione początki i działalność kas oszczędnościowo – pożyczkowych w Galicji i pod pozostałymi zaborami.

Tematem rozdziału drugiego jest sytuacja gospodarcza i społeczna mieszkańców powiatu brzeskiego. Celem tego rozdziału jest przedstawienie warunków, które przyczyniły się do tak aktywnego rozwoju spółdzielczości kredytowej. W rozdziale tym, jak i w pozostałych znajdują się zbędne informacje dotyczące międzywojnia.

W rozdziale trzecim, Autorka przedstawiła sytuację ludności żydowskiej w mieście Brzesko i jej wpływ na zmiany społeczno – gospodarcze tego miasta. Potrzebę wydzielenia tego tematu, jako osobnego rozdziału, mgr Magdalena Węgrzyn uzasadnia dużym odsetkiem Żydów wśród mieszkańców Brzeska oraz bardzo istotnym wpływem tej grupy narodowościowej na rozwój handlu, rzemiosła oraz stosunków kredytowych w Brzesku.

Rozdział czwarty, wraz z zakończeniem najbardziej wartościowa część dysertacji, rozpoczyna Autorka od omówienia klęsk elementarnych: epidemii, pożarów, powodzi, klęsk nieurodzajów i susz mających miejsce na obszarze ziemi brzeskiej w badanym okresie. Interesująco jest przedstawione zagadnienie chorób i związanej z nimi opieki zdrowotnej. Słusznie, jako szczególny rodzaj klęski elementarnej, została omówiona I wojna światowa i jej skutki na ziemi brzeskiej. Na podstawie dostępnych materiałów dokonano interesujących zestawień statystycznych, które posłużyły do określenia wpływu klęsk elementarnych na funkcjonowanie Towarzystwa Zaliczkowego w Brzesku oraz Kas Oszczędnościowo – Pożyczkowych w Okocimiu, Szczepanowie i Jasieniu.

W pracy powinien zostać sporządzony wykaz zdjęć. Znajdujące się w niej zdjęcia przedstawiające: Browar Okocim w 1945 r.; Ochotniczą Straż Pożarną w Brzesku; Towarzystwo Gimnastyczne Sokół; drużynę brzeskiego Sokola; rynek brzeski w dzień targowy; uczniów brzeskiego Gimnazjum; prywatne Gimnazjum w Brzesku; dzielnicę żydowską w Brzesku; Żydów małopolskich; Izraelitę; najstarsze nagrobki na brzeskim kirkucie z 1824 r. i 1828 r.; groby żołnierzy pochodzenia żydowskiego poległych podczas I wojny światowej w Brzesku; synagogę w Brzesku przed pożarem w 1904 r.; wnętrze synagogi Żydów reformowanych; synagogę w Brzesku przy ul. Berka Joselewicza, zostały błędnie zakwalifikowane jako rysunki. Następne uwagi dotyczą wykresów. Większość z nich jest nieczytelna (zwłaszcza o numerach 5 – 13). Poszczególne linie powinny być w różnych kolorach, a przyporządkowane na osiach wielkości tak zapisane, aby można było je odczytać. Jest wrażenie, że część wykresów została zeskanowana z innych publikacji.

Pewne zastrzeżenia budzi również strona językowa i edytorska dysertacji. Szczegółowe uwagi poniżej. Narracja jest miejscami chaotyczna, prawdopodobnie z powodu nadmiaru materiału poddanego analizie. Natomiast Autorka nie ma większych problemów z zestawieniami statycznymi i formułowaniem na ich podstawie prawidłowych wniosków.

Uwagi szczegółowe:

- Nie piszemy z *kapitale* 3600 mln, tylko o kapitale 3600 mln – s. 10.
- W bibliografii brak publikacji cytowanej w pracy: A. Batbie, *Kredyt ludowy, Paryż 1864* – s. 15.
- Błędne stosowanie przed numerem przypisu kropki.
- Tytuły gazet w tekście powinny być w cudzysłowie – „Czas” na s. 173
- Często przy datach nie jest podawany skrót r.

- Nieprawidłowe sformułowanie tytułu tab. nr 13: *Kasy Habsburgów na tle kas innych krajów europejskich w latach 1872 – 1874*. Z tytułu wynika, że te kasy były własnością Habsburgów, co całkowicie mija się z prawdą – s. 52.
- Często zdanie jest nagle kończone kropką: *Uwieńczeniem struktury finansowej Zjednoczonych Niemiec stało się utworzenie w 1875 r. Reichsbanku*. – s. 12; lub w środku zdania jest nieprawidłowo napisany wyraz z dużej litery: *O popularności tych instytucji Świadczyć może ilość książeczek wkładowych* – s. 49.
- Niewłaściwe zapisywanie liczb: s. 16 (jest 8000000, powinno być 8 000 000); s. 24 (jest 74.24%, powinno być 74,24%); s. 70 (jest 137,169.599.43, powinno być 137 169 599, 43).
- W 1844 r. nie było jeszcze monarchii austro - węgierskiej – s. 43.
- Brak konsekwencji w cytowaniu – równoległe pojawiają się cytaty kursywą oraz w cudzysłowie.
- Błędna redakcja tabeli nr 7 – w kolumnie *liczba kas zlikwidowanych* brak danych, w związku z tym nie ma potrzeby zamieszczania tej kolumny.
- Numery i tytuły rysunków powinny się znajdować nad rysunkami, a nie poniżej.
- 1870 – 1879 to nie jest dziesięciolecie – ostatni wers s. 47 i pierwszy wers od góry s. 48.
- W tabeli nr 11 został użyty skrót PKO, bez wcześniejszego rozwinięcia – s. 49.
- W tabeli nr 17 zostały wymienione 4 obszary bez podania co one oznaczają oraz został również użyty skrót Ukr bez wyjaśnienia co on oznacza – s. 65.
- W tabeli nr 18 do składu społecznego członków spółek zostali zaliczeni również *fundusze publiczne i dzieci (razem ze wszystkich grup zawodowych)*. Ponadto w tabeli nie zostały podane wysokości zdeponowanych kwot – s. 67.
- W 1774 r. Galicję podzielono, a nie rozdzielono na 6 cyrkułów – s. 91.
- Tytuł tabeli nr 45 powinien informować, że rozparcelowany obszar jest podany w ha – s. 102.
- Niezrozumiały tytuł tabeli nr 47: *Powinności zniesione za odszkodowania* – s. 106.
- Brak jednostki miary dla tabeli nr 49 – s. 106.
- W przypisie nr 185 brak miejsca i roku wydania cytowanej publikacji – s. 112.
- Tabela nr 51 błędnie zredagowana – s. 114.
- Błędna nazwa *Towarzystwo Eskontowe*, powinno być Towarzystwo Dyskontowe – s. 114.
- Podwójna kropka w ostatnim zdaniu na s. 115.
- W czwartym wersie od góry na s. 120 podany jest numer przypisu iii.
- Nazwy partii politycznych podane kursywą – s. 120 oraz organizacji – s. 126.
- Nieprawidłowe określenie: *.z biegiem dziesięcioleci 1880 – 1910* – s. 122.
- Zbędna informacja o liczbie cmentarzy żydowskich w Galicji w 1870 r. – s. 129.
- Brak wyjaśnienia co oznacza *prawo o reklamacji* – s. 130.

- Żydzi nie stanowili 62% Brzeska, tylko 62% ogółu mieszkańców Brzeska – s. 132.
- Przypis nr 240 jest zbędny – 136.
- Drugi wers od góry na s. 140 jest podany XIII w., powinno być XVIII w.
- W tabeli nr 56 w tytułach kolumn podane są litery *A* i *B* bez wyjaśnienia co oznaczają – s. 143.
- Bardzo brzydkie zdanie: - *zwierzę zabijano jednym pociągnięciem noża, bez zwierzęcia i po całkowitym wykrwawieniu mięsa* – 17 wers od góry na s. 146.
- Lata 1848 – 1867 nie zniosły wszelkich różnic administracyjno – prawnych, tylko w tych latach zostały one zniesione – s. 147.
- Nielogiczne zdanie: *Już od wieków średnich próbowano pozbawić Żydów już w XVIII w. prawa do wykonywania niektórych zawodów* – s. 147.
- W przypisie nr 260 brak miejsca i daty wydania cytowanej publikacji – s. 147.
- Pierwszy wers od góry na s. 147 jest *potnij.* powinno być *później.*
- Ostatni wers od dołu na s. 148 podany jest 1 8827 r.
- W tabeli nr 57 tytuł drugiej i trzeciej kolumny wymaga poprawy – s. 151.
- W tabeli nr 58 wśród zawodów wykonywanych na ziemi brzeskiej w 1891 r. są wymienione: browar, gorzelnia, farmer, odlewnia, tartak, zajazd i gospoda – s. 153.
- Niezrozumiałe zdanie: *Kolejne miejsce zajmowali kupcy, którzy często zostawiali seniorami* – s. s. 154.
- Na s. 154 podane są wśród artykułów handlowych *powrósla*, a powinno być *powrozy*.
- Na s. 156 zostało zamieszczone zdjęcie rynku brzeskiego podczas targu bez podania przynajmniej wieku powstania zdjęcia.
- Niepoprawne zdanie: *Już od 1792 – 1913 w krakowskim obserwatorium prowadzono obserwacje każdego dnia* – s. 161.
- Często w środku zdania wyrazy *tabela* i *wykres* są pisane z dużej litery, np. drugi wers od góry s. 162.
- Nie są konieczne badania, aby można było stwierdzić, że temperatura i opady mają duży wpływ na produkcję rolną – s. 165.
- Na s. 170 występuje powtórzenie z s. 158.
- Rekwirowanie dzwonów z pewnością nie wpłynęło na spadek przyrostu naturalnego, liczby ślubów i urodzeń – s. 177.
- W aptece kupujemy lekarstwa, a nie medykamenty – s. 181.
- Tabela nr 63 jest nieczytelna – s. 182.
- Wers 9 od góry s. 190 jest *totalle*, a powinno być *totalne*.
- Ostatni akapit na s. 202 nie jest spójny z poprzedzającym go tekstem i powinien się znajdować na s. 208.
- Niepoprawne zdanie : *Dodatkowo rok 1889 to wielka czas wielkie suszy, która prawie zupełnie zniszczyła zasiewy i sadzonki* – s. 207.
- Ostatni akapit na s. 209 nie jest spójny z poprzedzającym go tekstem.

- Na s. 213 - 214 jest wiele informacji bez podania ich źródła pochodzenia.
- Brak uzasadnienia dla stwierdzenia, że Jasień, Okocim i Szczepanów to wsie w pełni reprezentatywne dla powiatu brzeskiego – s. 215.
- W tabeli nr 22 liczbę członków kas oszczędności podano w koronach – s. 219.
- Rok 1912 nie może być powodzią – s. 221.
- Źle sformułowany tytuł tab. nr 22 – s. 222.
- To nie była oferta Stefczyka, tylko kas Stefczyka – s. 223.
- Jest jeden początek XIX w., a nie początki XIX w. – s. 227.

Przedstawione uwagi mają na celu podniesienie jakości opracowania mgr Magdaleny Węgrzyn. Praca jest ciekawa i po dokonaniu poprawek powinna zostać opublikowana. Gdyby podjęto próbę jej wydania, warto poświęcić czas na kwestie redakcyjne. Praca z punktu widzenia warsztatowego odpowiada wymaganiom stawianym pracom naukowym. Natomiast z pewnością poprawy wymagają: interpunkcja; literówki; sposób redagowania tabel; redagowanie przypisów odnoszących się do dokumentów archiwalnych i publikacji oraz strona językowa pracy.

Poczynione powyżej uwagi dotyczące rozprawy mgr Magdaleny Węgrzyn pt. Klęski elementarne a działalność spółdzielczych instytucji finansowych F. W. Raiffeisena i H. Schulzego na ziemi brzeskiej w latach 1874 – 1918, które mają charakter dyskusyjny, nie mogą osłabić pozytywnej opinii o dysertacji. Jej Autorka dobrze uporała się ze złożonością problemu badawczego. Przygotowała rozprawę, którą można określić, jako interesującą. Wypełnia ona lukę w badaniach historycznych nad wpływem klęsk elementarnych na działalność instytucji kredytowych na ziemiach polskich pod zaborami.

Biorąc przedstawione powyżej wszystkie okoliczności należy uznać, że przedstawiona do oceny dysertacja mgr Magdaleny Węgrzyn pt. Klęski elementarne a działalność spółdzielczych instytucji finansowych F. W. Raiffeisena i H. Schulzego na ziemi brzeskiej w latach 1874 – 1918, w mojej ocenie spełnia wymogi stawiane przez ustawę o stopniach i tytule naukowym i dlatego wnioskuję o dopuszczenie mgr Magdaleny Węgrzyn do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

